

УДК 913(091)+94(477)«18/19»

Трубчанінов С. В.,
кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри історії України, Кам'янець–Подільський
національний університет ім. Івана Огієнка
(Україна, Кам'янець–Подільський),
trubtschaninov@gmail.com

ІСТОРИЧНО–ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УЧЕНИХ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Київська духовна академія (далі – КДА) протягом всього часу свого існування (1819–1919) була авторитетним вищим навчальним закладом. Тут сформувалася відома церковно–історична школа. Її функціонування торкаються праці В. Ульяновського, М. Бухальської, К. Крайнього, С. Головаценка, Н. Шип, О. Конька. Проте діяльність учених КДА в галузі історичної географії ще не стала предметом спеціального дослідження. Дане повідомлення має на меті з'ясувати внесок учених КДА в розвиток історичної географії в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.

Учені КДА працювали в різних жанрах історично–географічних досліджень. Так, Я. Олесницький був найвідомішим фахівцем з біблійної археології в Російській імперії. Я. Олесницькому вдалося побувати в Святій Землі чотири рази. Вінцем його наукової та педагогічної творчості став курс із біблійної археології. Найбільшими знавцями історичної топографії стародавнього Києва були професори М. Петров і С. Голубев. Праця М. Петрова «Історико–топографічні нариси стародавнього Києва» тривалий час вважалася головним довідником з питань історичної топографії Києва. На серйозному і ретельному вивченні літописів і актових документів ХІ–ХІХ ст. ґрунтуються праці С. Голубева.

Ключові слова: Київська духовна академія, історична географія, історико–топографічні нариси, М. Петров.

Київська духовна академія (далі – КДА) протягом всього часу свого існування (1819–1919) була відома далеко за межами України як авторитетний вищий навчальний заклад православної церкви. Академія мала характер міжнародного науково–освітнього закладу, в якому відбувалася підготовка церковнослужителів і фахівців, які працювали на терені духовної та світської освіти, науки, культури, церковного будівництва тощо [33, с. 386–388].

В КДА сформувалася власна навчально–наукова церковно–історична школа. Її функціонування торкаються праці В. Ульяновського, М. Бухальської, К. Крайнього, С. Головаценка, Н. Шип, О. Конька [31; 32; 2; 3; 11; 4; 5; 33; 10]. Проте діяльність учених КДА в галузі історичної географії ще не стала предметом спеціального дослідження. Дане повідомлення має на меті з'ясувати внесок учених КДА у розвиток історичної географії в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.

Велике значення для розвитку історичних досліджень в КДА мав новий Статут духовних академії, схвалений імператором Олександром ІІ 30 травня 1869 р. За штатом в духовних академіях мали працювати 9 ординарних, 8 екстраординарних професорів, 8 доцентів і 3 викладача сучасних мов. Крім існуючих богословського та церковно–практичного, створювалося церковно–історичне відділення [33, с. 111–112]. В духовних академіях створювалася кафедра біблійної археології: вона була з'єднана з єврейською мовою і стала спеціальним предметом богословського відділення. Професори, які посідали кафедру біблійної археології, активно освоювали відкриття іноземних учених, зокрема, дані розкопок у Святій землі, перекладали праці європейських археологів [28, с. 29; 30, с. 317].

Найвідомішим фахівцем біблійної археології в Росії був професор КДА Яким Олексійович Олесницький (1842–1907). Вперше він був відраджений у Святу Землю в 1873 р. За результатами своєї поїздки (жовтень 1873 –

листопад 1874 рр.) Я. Олесницький написав величезну працю з біблійної археології, історії та географії. Як науковий звіт вона публікувалася в «Трудах КДА» за 1875–1878 рр., а також вийшла окремим виданням [4, с. 74; 15]. За перший том цього звіту–монографії Я. Олесницький у 1877 р. був удостоєний наукового ступеня доктора богослов'я. Я. Олесницькому вдалося побувати в Святій Землі ще тричі – у 1886, 1889, 1891 рр. Причому кожна його поїздка була пов'язана з польовими дослідженнями [28, с. 30]. Окремі наукові праці Я. Олесницького були присвячені конкретним питанням історичної географії Близького Сходу [14]. Вінцем наукової та педагогічної творчості Я. Олесницького став курс із біблійної археології [4, с. 75].

До окремих проблем історичної географії при викладанні навчальних дисциплін зверталися і інші викладачі КДА. Так, професор кафедри грецької мови та літератури І. Корольков при читанні творів Геродота звертав увагу на історичні та географічні відомості про народи, які згадуються у його 4–й книзі [33, с. 194].

При КДА діяло Церковно–історичне та археологічне товариство (1872–1920). Активними членами товариства були дослідники церковно–релігійної історії – професори М. Петров, В. Завітневич, І. Малишевський, С. Голубев та Ф. Тітов [12; 16, с. 199–200].

Більшість наукових праць учених КДА історично–географічного спрямування стосувалися історичної топографії православних єпархій, Києва, монастирів і церков.

У 1874 р., напередодні Київського археологічного з'їзду, вийшов у світ «Збірник матеріалів для історичної топографії Києва і його околиць». Професор КДА, відомий візантиніст Філіп Олексійович Терновський (1838–1884), який редагував ІІ відділ збірника, підібрав описи Києва 26 очевидців, сучасників та іноземних письменників (починаючи зі свідчень Тітмара Мерзебургського 1018 року, закінчуючи записками 1788–1796 рр. Ф. Вігеля) [29]. У 1877 р. в «Трудах КДА» було опубліковано статтю С. Пінкевича, в якій на підставі праць німецько–голландського ученого Андреаса Целларія (1596–1665) досліджувалася історична топографія Київської єпархії у ХІІІ ст. [26].

Тривалий час «Киевские епархиальные ведомости» редагував викладач КДА, протоієрей Петро Григорович Лебединцев (1819–1896). В. Антонович відзначав його «широку, різномірну і корисну діяльність» [1, с. 10]. Вже після смерті П. Лебединцева були опубліковані його спогади, в яких характеризувалася історична топографія Києва 30–х років ХІХ ст. [13].

Найбільшими знавцями історичної топографії стародавнього Києва в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. були професори КДА Микола Іванович Петров (1840–1921) і Степан Тимофійович Голубев (1848–1920).

Над вивченням історії та культури Києва М. Петров працював упродовж 40 років – з 70–х рр. ХІХ до 1920 р. За цей час він підготував понад 50 спеціальних і загальних робіт з історії і культури давнього міста. Наукові праці М. Петрова мають енциклопедично–довідкове значення для сучасних істориків. Більшою чи меншою мірою в них вирішувалися різноманітні питання історичної топографії Києва. Основними джерелами дослідження для М. Петрова були писемні та культурно–мистецькі пам'ятки, плани Києва ХІІІ–ХІХ ст., альбоми міста

Києва з краєвидами і малюнками, археологічні знахідки, власні візуальні спостереження й особисті обміри об'єктів і територій.

Праця М. Петрова «Історико–топографічні нариси стародавнього Києва» (1897) тривалий час вважалася головним довідником з питань історичної топографії Києва. В цій книзі було означено низку питань, вивчення яких тоді перебувало в площині наукових дискусій серед київських учених. М. Петров спробував «зробити спробу зведення розрізаних матеріалів і досліджень по топографії давнього Києва в одне ціле» [20, с. 1]. Зокрема, він вказував на наступні райони давнього Києва: Щекавиця, Оболонь, Печерськ, «Старе місто», Поділ.

Розповідаючи про «Щекавицькі гори», М. Петров виділяв такі урочища: «город Щека» або «Жидовський город», Олегова могила, Копирів кінець, Щекавиця, Кудрявець, Дорогожичі [20, с. 5–27]. Оболонь учений називав «плоскою частиною» міста з відомим Кирилівським монастирем, кількома церквами, Серховщиною та Біскупщиною [20, с. 28–49]. У нarisі про Печерськ основна увага приділена головним історико–архітектурним пам'яткам: Микільському монастирю, церкві Спаса на Берестові, Печерській лаврі, Видубицькому монастирю та урочищу Клів [20, с. 50–90]. Для вивчення історичної топографії Печерська і Клова М. Петров задіяв рукописні плани першої чверті XVIII ст. [24].

Найбільше місця у «Історико–топографічних нарисах стародавнього Києва» займав докладний опис Старого або Верхнього міста на Старокиївській горі, який М. Петров поділяв на три відділи: Андріївський, Софійський та Михайлівський. У нarisі про Андріївський відділ згадувалися Боричів узвіз, Перунів пагорб, Софійський та Феодорівський монастирі, Десятинна церква та церкви св. Василя. До Софійського відділу відносилися Софійський собор, Золоті ворота з Благовіщенською церквою, Георгіївська церква, Ірининський монастир та Катеринська церква. До Михайлівського відділу відносилися Дмитрівський монастир, Златоверхо–Михайлівська церква, Михайлівський жіночий монастир [20, с. 91–160].

Серед нarisів про Поділ були нarisи про Замкову гору, Успенський собор, Хрещатицьке джерело, міську ратушу, Самсонів фонтан, будівлі Києво–Могилянської академії, різні православні монастирі та церкви, католицькі кляштори і костьоли [20, с. 160–232]. Із замських пам'яток старовини і святинь М. Петров подав описи «Піщаного городця», Вишгороду та Межигір'я [20, с. 233–251].

М. Петров надавав надзвичайно важливого значення реставрації плану давнього Києва з книги Афанасія Кальнофойського «Тератургіма» (1638), на якому зазначені Печерський, Вознесенський та Миколаївський Пустинний монастирі, частина Старого Києва та Подолу [21].

Дослідники, які з кінця XIX ст. вивчали це важливе джерело, трактували план по–різному. Особливо гостра полеміка розгорнулася між професорами КДА М. Петровим і С. Голубевим з наступних питань: чи є спотвореним зображення Старого Києва та Пустинно–Миколаївського монастиря і якщо є, то що послужило цьому причиною; чи присутнє на плані зображення церкви Спаса на Берестові; чи переплутані номери під зображеннями споруд Старого Києва; про місце розташування на плані церкви св. Симона відносно міської брами. Дискусія між дослідниками була

викликана неконкретністю плану, його ілюстративністю та відсутністю масштабу [27, с. 328–331].

Під впливом аргументів своїх опонентів М. Петров кілька разів змінював власну думку у питанні про наявність спотворень на плані. Так, спочатку він вважав, що план 1638 р. друкарі та гравери помилково виготовили у дзеркальній проекції. С. Голубев зауважив, що у цьому випадку були б дзеркально «перевернуті» й цифри під зображеннями на плані топографічними об'єктами [7, с. 22]. Тоді М. Петров припустив, що на плані спотворені лише зображення Старого Києва і Пустинно–Миколаївського монастиря, Печерський же монастир зображений вірно. На його думку, таке спотворення з'явилося внаслідок того, що кліше для друкування плану виготовляли щонайменше два гравери: більш досвідчений (гравірував частину плану, на якому зображено Печерський монастир у масштабі більшому, ніж для Старого Києва та Подолу, які представлені у віддаленій перспективі) та не дуже кваліфікований різьбяр (зображував Верхній Київ, причому допустився грубих помилок) [20, с. 260–267]. С. Голубев погодився з твердженням М. Петрова, що на плані з «Тератургіми» головну увагу приділено зображенню Печерського монастиря, а Старий Київ представлений умовно, проте спроба реконструкції плану 1638 р. М. Петровим викликала у С. Голубева гостре заперечення. С. Голубев назвав вимогу М. Петрова розглядати план 1638 р. у дзеркальному відображенні «результатом непорозуміння» [7, с. 27].

Сучасна дослідниця історичної топографії Києва О. Попельницька підкреслює, що план 1638 р. як історичне джерело ще не вичерпав до останку свій науковий потенціал. Продуктивними є гіпотези щодо розташування окремих об'єктів, які висувалися і М. Петровим і С. Голубевим [27, с. 334–339].

У зв'язку з цим слід наголосити, що праці С. Голубева, присвячені окремим питанням історичної топографії Києва, ґрунтувалися на серйозному і ретельному вивченні літописів і актових документів XVI–XVIII ст. Так, С. Голубев визначив місце розташування церков Микити та Воздвиженської [6], церкви Миколи Десятинного [8] та Боричевого узвозу [9].

У 1887 р. дворянин С. Шміт передав для користування і тимчасового експонування в Церковно–археологічному музеї при КДА шість сувоїв офіційних документів за 1639–1694 рр. Ці документи, що стосувалися історії міст Чугуєва та Ізюма, колись склали архів чугуївського воеводи, пізніше належали письменникові Г. Квітці–Оснот'яненку. М. Петров оцінив значення даних документів, та, з огляду на можливість їх втрати для науки, вирішив зробити з них витяг найбільш суттєвих фактів з історії колонізації Слобідської України [23, с. 23–24].

Професор М. Петров також брав найактивнішу участь у видавничому проєкті Помпея Батюшкова по створенню узагальноної історії західних губерній. М. Петров був автором основного тексту книги про Холмщину, Волинь, Білорусію, Литву, Поділля та Бессарабію [25; 19; 17; 22; 18]. Київський учений підкреслював роль географічного фактору і міжкнязівських стосунків у виділенні окремих регіонів із земель Київської Русі. Важливими чинниками соціально–економічного розвитку земель, на його думку, були зміна торгових шляхів, процес урбанізації, роль церкви тощо.

Таким чином, учені КДА в останній третині XIX – на початку XX ст. працювали в різних жанрах історично–

географічних досліджень. Найбільш продуктивною на цій ниві була діяльність професорів М. Петрова та С. Голубєва. Зокрема, М. Петрову належать праці з історичної топографії Києва, колонізації Слобожанщини, історії Правобережжя та суміжних регіонів.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. П. Г. Лебединцев // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца (даль – ЧИОНЛ). – К.: Тип. Им. Ун-та Св. Владимира, 1898. – Кн. XII. – Отд. I. – С.8–10.
2. Бухальська М. А. Микола Іванович Петров і Київська духовна академія // Київська старовина: Науковий історико-філологічний журнал. – 2002. – №5. – С.135–141.
3. Бухальська М. А. Наукова діяльність та історико-культурна спадщина Миколи Петрова (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2006. – 19 с.
4. Головащенко С. І. До питання про становлення в Київській духовній академії біблійної археології як науки: досвід Я. О. Олесницького // Київська Академія. – К.: ВД «КМ Академія», 2008. – Вип.5. – С.73–81.
5. Головащенко С. І. Дослідження та викладання Біблії в Київській духовній академії XIX – початку XX ст. – К.: Видавн. відділ Укр. Пр. Церкви, 2012. – 356 с.
6. Голубев С. Т. Историко-топографические изыскания и заметки о древнем Киеве // Труды Киевской духовной академии (даль – ТКДА). – 1899. – №12. – С.574–599; 1904. – №12. – С.668–692.
7. Голубев С. Т. О древнейшем плане г. Киева 1638 г. // ЧИОНЛ. – 1898. – Кн. XII. – Отд. II. – С.20–96.
8. Голубев С. Т. Историко-топографическое исследование о древнем Киеве // ЧИОНЛ. – 1900. – Кн. XIV. – Отд. I. – С.23–24.
9. Голубев С. Т. Спорные вопросы о древнейшей топографии Киева. – К.: Тип. акц. об-ва «Петр Барский в Киеве», 1910. – 32 с.
10. Конько О. Історія формування та розвиток історичної школи в Київській Колегії та Академії // Труды Київської Духовної академії. – 2002. – №4: Ювілейний збірник. – С.150–167.
11. Крайній К. Історія Києво-Печерської Лаври XIX – початку XX століть. – К.: Пульсари, 2000. – 240 с.
12. Крайній К. К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство // Лаврський альманах: зб. наукових праць. – 2001. – Вип.4, спецвип. 1. – 104 с.
13. Лебединцев П. Г. К материалам для исторической топографии Киева: Киев за 60 лет пред сим // ТКДА. – 1909. – №2. – С.311–336.
14. Олесницький А. А. Путешествие одного египтянина в Палестину, Сирию и Финикию в XIV в. пред Рождеством Христовым: Новый источник для Библейской географии // ТКДА. – 1876. – №1. – С.452–509.
15. Олесницький А. А. Святая Земля: Отчет о командировке в Палестину и прилегающие к ней страны, 1873–1874. – Т.1: Иерусалим и его древние памятники. – К.: Тип. С. Т. Еремеева, 1875. – 556 с.; Т.2: Замечательнейшие по древним памятникам места Иудеи, Самарии, Галилеи верхней и нижней, Финикии и Ливанской области. – К.: Тип. В. Давиденко, 1878. – 658 с.
16. Охріменко Г. В. Наукові пошуки професорів та студентів Київської духовної академії у сфері церковно-релігійної історії // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острого: Вид. НУ «Острозька академія», 2012. – Вип.7. – С.195–203.
17. [Петров Н. И.]. Белоруссия и Литва: Исторические судьбы Северо-Западного края / издано П. Н. Батюшковым; с одной хромолитографией, 99 гравюрами и картой. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная Польза», 1890. – XXIV+376+183 с.
18. [Петров Н. И.]. Бессарабия. Историческое описание / Посмертный выпуск исторических изданий П. Н. Батюшкова; с 3 фототипиями и 53 гравюрами и картой. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная Польза», 1892. – 45+177+97 с.
19. [Петров Н. И.]. Вольны: Исторические судьбы Юго-Западного края / издано П. Н. Батюшковым; с 2 хромолитографиями и 69 гравюрами. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная Польза», 1888. – [5]+XV+288+128 с.
20. Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева (С планом древнего Киева 1638 г.). – К.: Тип. Им. Ун-та Св. Владимира, 1897. – 267 с.
21. Петров Н. И. Опыт реставрации плана Киева в «Тератургиме» А. Кальнофойского 1638 года: с таблицей рисунков // Известия

Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук. – 1918. – Т. XXIII. – Кн. I. – С.200–223.

22. [Петров Н. И.]. Подоліе. Историческое описание / издано П. Н. Батюшковым; с одной хромолитографией, 2 фототипиями, 46 гравюрами и 2 картами. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная Польза», 1891. – XXX+264+99 с.

23. Петров Н. И. К истории колонизации Слободской Украины // Киевская старина. – 1888. – Т.21. – №4. – Отд. I. – С.23–51; №6. – Отд. I. – С.314–340.

24. Петров Н. И. К исторической топографии Печерска и Клова // Киевская старина. – 1896. – Т.53. – №4. – С.17–22.

25. [Петров Н. И.]. Холмская Русь. Исторические судьбы Русского Забужья / издано П. Н. Батюшковым; с 2 хромолитографиями, 45 гравюрами и картой. – СПб.: Тип. Тов-ва «Общественная Польза», 1887. – XVI+216+62 с.

26. Пинкевич С. Топография нынешней Киевской епархии в XVII веке по Андрею Целларию / С. Пинкевич // ТКДА. – 1877. – №11. – С.412–456; №12. – С.646–737.

27. Попельницька О. План Києва 1638 р. як джерело з історичної топографії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2005. – №12. – С.328–342.

28. Сухова Н. Ю. Ученые российских духовных академий и Святая земля (XIX – начало XX в.) // Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 2: История. История Русской Православной Церкви. – 2012. – Вып.48. – С.25–38.

29. [Терновский Ф. А.]. Отдел II. Известия очевидцев, современников и иностранных писателей // Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К.: Изд. Временной Комиссии для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе, 1874. – С.1–179.

30. Трубочанинов С. Влияние археологии на развитие исторической географии как науки и учебной дисциплины в середине XIX – начале XX в. // Studia Warmińskie. – Olstyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. – S.315–326.

31. Ульяновський В. І. Двічі професор. Степан Голубев в університетському та академічному контекстах. – К.: Фенікс, 2007. – 360 с.

32. Ульяновський В., Панчук О. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров Микола. Скрижалі пам'яті. – К.: Либідь, 2003. – С.5–67.

33. Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818–1919). – К.: Фенікс, 2010. – 436 с.

References

1. Antonovych V. B. P. G. Lebedyncey // Chtenija v Istorscheskom obshhestve Nestora-Letopysca (dali – ChIONL). – K.: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira, 1898. – Kн. XII. – Otd. I. – S.8–10.
2. Buhal's'ka M. A. Mykola Ivanovych Petrov i Kyi'vs'ka duhovna akademija // Kyi'vs'ka starovyna: Naukovyj istoryko-filologichnyj zhurnal. – 2002. – №5. – S.135–141.
3. Buhal's'ka M. A. Naukova dijaly'nist' ta istoryko-kul'turna spadshhyna Mykoly Petrova (druga polovyna XIX – pochatok XX st.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk; Nacional'nyj un-t «Kyjevo-Mogylyns'ka akademija». – K., 2006. – 19 s.
4. Golovashhenko S. I. Do pytannja pro stanovlennja v Kyi'vs'kij duhovnij akademii' biblijnoi' arheologii' jak nauky: dosvid Ja. O. Olesnyc'kogo // Kyi'vs'ka Akademija. – K.: VD «KM Akademija», 2008. – Vyp.5. – S.73–81.
5. Golovashhenko S. I. Doslidzhennja ta vykladannja Biblii' v Kyi'vs'kij duhovnij akademii' XIX – pochatku XX st. – K.: Vydavn. viddil Ukr. Pr. Cerkvy, 2012. – 356 s.
6. Golubev S. T. Istoriko-topograficheskie izyskanija i zametki o drevnem Kieve // Trudy Kievskoj duhovnoj akademii (dali – TKDA). – 1899. – №12. – S.574–599; 1904. – №12. – S.668–692.
7. Golubev S. T. O drevnejšem plane g. Kievа 1638 g. // ChIONL. – 1898. – Kн. XII. – Otd. II. – S.20–96.
8. Golubev S. T. Istoriko-topograficheskoe issledovanie o drevnem Kieve // ChIONL. – 1900. – Kн. XIV. – Otd. I. – S.23–24.
9. Golubev S. T. Spornye voprosy o drevnejšej topografii Kievа. – K.: Tip. akc. ob-va «Petr Barskyj v Kieve», 1910. – 32 s.
10. Kon'ko O. Istorija formuvannja ta rozvytok istorychnoi' shkoly v Kyi'vs'kij Kolegii' ta Akademii' // Trudy Kyi'vs'koi' Duhovnoi' akademii'. – 2002. – №4: Juvilejnij zbirnyk. – S.150–167.
11. Krajnij K. Istoryky Kyjevo-Pechers'koi' Lavry XIX – pochatku XX stolit'. – K.: Pul'sary, 2000. – 240 s.

12. Krajnjik K. K. Kyj'vs'ke Cerkovno-istorychne ta arheologichne tovarystvo // Lavrs'kyj al'manah: zb. naukovykh prac'. – 2001. – Vyp.4, spечyvp. 1. – 104 s.

13. Lebedyncev P. G. K materyalam dlja istorycheskoj topografii Kieva: Kiev za 60 let pred sym // TKDA. – 1909. – №2. – S.311–336.

14. Olesnyckyj Y. A. Puteshestvie odnogo egyptjanyna v Palestinu, Siriju i Finikiju v XIV v. pred Rozhdestvom Hristovym: Novyj istochnik dlja Biblejskoj geografii // TKDA. – 1876. – №1. – S.452–509.

15. Olesnyckyj Y. A. Svjataja Zemlja: Otchet o komandirovke v Palestinu i priliegajushhie k nej strany, 1873–1874. – T.1: Jerusalem i ego drevnie pamjatniki. – K.: Tip. S. T. Eremeeva, 1875. – 556 s.; T.2: Zamechatel'nejsie po drevnim pamjatnikam mesta Iudeji, Samariji, Galileji verhnej i nizhnej, Finikiji i Livanskoj oblasti. – K.: Tip. V. Davydchenko, 1878. – 658 s.

16. Ohrimenko G. V. Naukovi poshuky profesoriv ta studentiv Kyj'vs'koj duhovnoi' akademii' u sferi cerkovno-religijnoi' istorii // Naukovi zapysky. Serija «Istorychne religijeznavstvo». – Ostrog: Vyd. NU «Ostroz'ka akademija», 2012. – Vyp.7. – S.195–203.

17. [Petrov N. I.]. Belorusija i Litva: Istoricheskie sud'by Severo-Zapadnogo kraja / izdano P. N. Batjushkovym; s odnoj hromolitografiej, 99 gravjurami i kartoj. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1890. – XXIV+376+183 s.

18. [Petrov N. I.]. Bessarabija. Istoricheskoe opisanie / Posmertnyj vypusk istoricheskikh izdanij P. N. Batjushkova; s 3 fototipijami i 53 gravjurami i kartoj. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1892. – 45+177+97 s.

19. [Petrov N. I.]. Volyn': Istoricheskie sud'by Jugo-Zapadnogo kraja / izdano P. N. Batjushkovym; s 2 hromolitografijami i 69 gravjurami. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1888. – [5]+XV+288+128 s.

20. Petrov N. I. Istoriko-topograficheskie ocherki drevnego Kieva (S planom drevnego Kieva 1638 g.). – K.: Tip. Imp. Un-ta Sv. Vladimira, 1897. – 267 s.

21. Petrov N. I. Opyt restavracii plana Kieva v «Teraturgime» A. Kal'nofskogo 1638 goda: s tablicej risunkov // Izvestija Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Rossijskoj Akademii nauk. – 1918. – T. XXIII. – Kn. I. – S.200–223.

22. [Petrov N. I.]. Podolie. Istoricheskoe opisanie / izdano P. N. Batjushkovym; s odnoj hromolitografiej, 2 fototipijami, 46 gravjurami i 2 kartami. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1891. – XXX+264+99 s.

23. Petrov N. I. K istoriji kolonizaciji Slobodskoj Ukrajiny // Kievskaja starina. – 1888. – T.21. – №4. – Otd.1. – S.23–51; №6. – Otd.1. – S.314–340.

24. Petrov N. I. K istoricheskoj topografiji Pecherska i Klova // Kievskaja starina. – 1896. – T.53. – №4. – S.17–22.

25. [Petrov N. I.]. Holmskaja Rus'. Istoricheskije sud'by Russkogo Zabuzh'ja / izdano P. N. Batjushkovym; s 2 hromolitografijami, 45 gravjurami i kartoj. – SPb.: Tip. Tov-va «Obshhestvennaja Pol'za», 1887. – XVI+216+62 s.

26. Pinkevich S. Topografija nyneshnej Kievskoj eparhiji v XVII veke po Andreju Cellariju / S. Pinkevich // TKDA. – 1877. – №11. – S.412–456; №12. – S.646–737.

27. Popel'nyc'ka O. Plan Kyjeva 1638 r. jak dzherelo z istorychnoi' topografii' // Special'ni istorychni dyscypliny: pytannja teorii' ta metodyky. – K., 2005. – №12. – S.328–342.

28. Suhova N. Ju. Uchenye rossijskikh duhovnykh akademij i Svjataja zemlja (XIX – nachalo XX v.) // Vestnik pravoslavnogo Svjato-Tihonovskogo humanitarnogo universiteta. Serija 2: Istorija. Istorija Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. – 2012. – Vyp.48. – S.25–38.

29. [Ternovskij F. A.]. Otdel II. Izvestija ochevidcev, sovremennikov i inostrannykh pisatelej // Sbornik materialov dlja istoricheskoj topografii Kieva i ego okrestnostej. – K.: Izd. Vremennoj Komissii dlja razbora drevnih aktov pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore, 1874. – S.1–179.

30. Trubchaninov S. Vlijanie arheologii na razvitie istoricheskoj geografii kak nauki i uchebnoj discipliny v seredine XIX – nachale XX v. // Studia Warmińskie. – Olstyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015. – S.315–326.

31. Ul'janovs'kyj V. I. Dvichi profesor. Stepan Golubjev v universytets'komu ta akademichnomu kontekstah. – K.: Feniks, 2007. – 360 s.

32. Ul'janovs'kyj V., Panchuk O. Mykola Petrov: portret u chasovij perspektyvi ta riznyh inter'jerah // Petrov Mykola. Skryzhal pam'jati. – K.: Lybid', 2003. – S.5–67.

33. Shyp N. A. Kyj'vs'ka duhovna akademija v kul'turno-osvitjans'komu prostori Ukrainy (1818–1919). – K.: Feniks, 2010. – 436 s.

Trubchaninov S. V., Ph.D. in History, Assistant of professor, Doctoral student of Department of history of Ukraine the Ivan Ohiyenko Kamianets–Podilskyi National University (Ukraine, Kamianets–Podilskyi), trubtschaninov@gmail.com

Historical and geographical researches of scientists of the Kyiv Theological Academy (the last third of XIX – the beginning of XX cent)

The Kyiv Theological Academy (further – the KTA) was known as an authoritative establishment of higher education of the Orthodox Church during the whole period of its existence (1819–1919). A well-known church and historical school was formed here. However the activity of the teaching staff of the KTA in the branch of Historical Geography has not become a subject of a special investigation yet. The given report purposes on clarifying of contribution of the scientists of the KTA into development of Historical Geography in the last third of XIX – the beginning of XX cent.

Scientists of the KTA worked fruitfully in different genres of the historical and geographical researches in the last third of XIX – at the beginning of XX cent. Y. Olesnytsky was the most known expert on Biblical Archeology in the Russian Empire. First time he was sent to the Holy Land in 1873. Y. Olesnytsky managed to be in the Holy Land three more times – in 1886, 1889, 1891. A course of Biblical Archaeology became the crown of a scientific and pedagogical creativity of Y. Olesnytsky. The greatest experts of the historical typography of ancient Kyiv were professors of the KTA M. Petrov and S. Golubev. Work of M. Petrov «The historical and typographical sketches of ancient Kyiv» was considered to be the main reference book on questions about the historical typography of Kyiv for a long time.

Keywords: the Kyiv Theological Academy, Historical Geography, historical-geographical sketches, N. Petrov.

Трубчанинов С. В., кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры истории Украины, Каменец–Подольский национальный университет им. Ивана Огиенко (Украина, Каменец–Подольский), trubtschaninov@gmail.com

Историко-географические исследования ученых Киевской духовной академии (последняя треть XIX – начало XX в.)

Киевская духовная академия (далее – КДА) в течение всего времени своего существования (1819–1919) была авторитетным высшим учебным заведением. Здесь сформировалась известная церковно-историческая школа. Ее функционирование касаются работы В. Ульяновского, М. Бухальской, К. Крайнего, С. Головащенко, Н. Шип, А. Конька. Однако деятельность ученых КДА в области исторической географии еще не стала предметом специального исследования. Данное сообщение имеет целью выяснение вклада ученых КДА в развитие исторической географии в последней трети XIX – начале XX в.

Ученые плодотворно работали в разных жанрах историко-географических исследований. Например, Я. Олесницкий был самым известным специалистом по библейской археологии в Российской империи. Я. Олесницкому удалось побывать в Святой Земле четыре раза. Венцом его научного и педагогического творчества стал курс библейской археологии. Крупнейшими знатоками исторической топографии древнего Киева были профессора Н. Петров и С. Голубев. Работа Н. Петрова «Историко-топографические очерки древнего Киева» долгое время считалась главным справочником по вопросам исторической топографии Киева. На серьезном и тщательном изучении летописей и актов документов XVI–XVIII вв. основываются труды С. Голубева.

Ключевые слова: Киевская духовная академия, историческая география, историко-топографические очерки, Н. Петров.

***

УДК 94(477)«18/XIX»(045)

Васильчук В. М., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України і туризму, Київський національний лінгвістичний університет (Україна, Київ), vladimir_vasyl@ukr.net

Господарсько-економічний розвиток життя німецьких поселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

Відрізняючи господарсько-економічний розвиток життя німецьких поселенців в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. З'ясовано причини переселення німців на українські землі. Проаналізовано основні напрями діяльності та загальний рівень розвитку німецьких господарств. Показано, що друга половина XIX – початок XX ст. стали періодом пристосування німецьких колоністів до умов життя й господарювання на українських землях. Зазначається, що, в цілому їм вдалося налагодити ефективну діяльність, яка створила значний вплив на соціально-економічний розвиток України. У сфері сільського господарства колоністи успішно поєднували європейський досвід із місцевими землеробськими традиціями, максимально використовували унікальні